

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת יתרו, תש"ע
מספר 847מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

על שהיית משה בהר סיני

בפרשתנו מספרת התורה על מעמד הר סיני. אחרי המעמד (כד:יח) עלה משה להר ושהה בו 40 יום ו-40 לילה,¹ ובהמשך, בפרשת כי תשא, מסופר על ירידתו של משה מהר סיני ובידו לוחות הברית (לא:יח). משה מגלה את עגל הזהב, משבר בזעם את הלוחות, דן את החוטאים ושב אל ה' (לב:לא ואילך) כדי לפייסו ולבקש ממנו למחול לבני ישראל על החטא החמור. משה מבקש מה' שיתגלה אליו ישירות ואישית (לג:יג), ה' נענה לו (יז), ובתחילת פרק לד (ב) נקרא משה שוב לעלות אל ההר לאחר שפסל בצו ה' לוחות אבנים כראשונים. משה שוהה בהר שוב 40 יום ו-40 לילה (לד:כח) ויורד אל העם כשבידו הלוחות השניים.

ברשימה זו נברר מתי אירעו אירועים אלו, וכמה פעמים שהה משה בהר סיני לפי שיטת חז"ל ולפי פשטי המקראות. עוד נברר באיזו מידה שיטת חז"ל משתלבת עם פשט התורה, ואם ניתן לקרוא את הכתובים בדרך אחרת.

שיטת חז"ל; סדר עולם

ביום א' בסיוון הגיעו בני ישראל להר סיני.² "סדר עולם" פרק ו' ממשיך:

ביום השביעי אחר עשרת הדברות עלה משה להר³ ... ביי"ז בתמוז ירד ושבר את הלוחות⁴ ... עלה ביי"ח בתמוז¹ וביקש רחמים על ישראל ... באותה שעה² נתרצה הקב"ה לישראל ואמר למשה לפסול לוחות שניות ולעלות ... ירד בכ"ח באב לפסול שני לוחות ... עלה בכ"ט באב³ ונשנית לו תורה פעם שנית ... "כימים הראשונים" (דב' י:י) - מה הראשונים מרוצים, אף שניים מרוצים. אמור מעתה אמצעיים ככעס. ירד ב-י' בתשרי והוא היה יום הכיפורים, ובישרם שנתרצה לפני המקום ... לפיכך נתקיים יום זה חוק וזיכרון לדורות.

ראוי לציין שבתורה לא נזכר בפירוש שום תאריך מהתאריכים המפורשים במסורת חז"ל. לא זו אף זו, לא ברור כלל שמה אכן עלה להר סיני שלוש פעמים. בחומש שמות מצוינות רק שתי עליות להר סיני. עוד יודגש שמסורת חז"ל נוקבת בתאריכים שרק בתקופות שלאחר קבלת התורה יקבלו משמעות. כך לפי מסורת חז"ל יום שבירת הלוחות – י"ז בתמוז, מתאים ליום שלעתיד לבוא יהיה יום הבקעת חומות ירושלים; יום ירידת משה כשבידו הלוחות השניים, המסמלים את כפרת ה' לישראל על חטא העגל, חל בדיוק ב' בתשרי, שרק בעתיד ייקבע כיום סליחה וכפרה לכל עם ישראל.⁴ האם תאריכים אלו מזומנים מראש, או שמא חז"ל כיוונו להגיע אליהם במיוחד?

¹ היחס בין פרקים י"ט-כ' לפרק כ"ד נתון במחלוקת רש"י ורמב"ן. רש"י סבור שפרק כ"ד (בתחילתו) מתאר אירועים שאירעו טרם מעמד הר סיני, ואילו רמב"ן סבור שהפרשיות באות כסדרן, ופרק כ"ד מתאר אירועים שאירעו לאחר המעמד.

² עיינו בשבת פו ע"ב, מכילתא בחדש פ"א.

³ התוספות בבבא קמא פב ע"א, ורשב"ם בבבא בתרא קכא ע"א, סוברים כסדר עולם שמה עלה להר לקבלת התורה בו' בסיוון (אף כי בבבא בתרא, סמוך לפירוש רשב"ם, מצוין ליד "עלה בשישה בסיוון": "ס"א בשבעה"). לפי הגמרא בתענית כח ע"ב, הן לסוברים שתורה ניתנה בו' בסיוון הן לסוברים שניתנה בו' בסיוון, משה עלה להר בפעם הראשונה בו' בסיוון.

⁴ עיינו גם בתענית שם ובתנחומא כי תשא לא.

¹ רש"י בדברים ט: יח מפרש כ"סדר עולם" שמה אכן עלה ביי"ח בתמוז. אבל בשמות לג:יא, מפרש רש"י שבי"ט בתמוז עלה משה להר סיני בפעם השנייה. עיינו בפתרון של "שפתי חכמים" לבעיה זו בפירושו על רש"י לשמות לג:יא, אות ר'. התוספות שם מביאים אף הם את הסברה שמה עלה ביי"ט בתמוז בשם התנחומא. ועיינו ב"חזקוני" לשמות לג:יא.

² לפי "סדר עולם", ב-40 יום השניים התרצה ה' לישראל בשל תפילת משה ולכן ציווה אותו לרדת ולפסול את הלוחות השניים ולעלות להר שוב. עיינו בדברינו על כך להלן.

³ המפרשים סוברים שמה עלה להר סיני בפעם השלישית דווקא בל' באב. עיינו בתוספות שם, רש"י בשמ' לג:יא, ובדב' ט: יח ואצל הרמב"ן לשמ' לג:ז.

⁴ תאריכו של יום הכיפורים ב' בתשרי נזכר לראשונה רק בספר "ויקרא" בפרשת "אחרי מות" (טז:כט) ואחר כך בפרשת "אמור" כג:כו-לב. אבל יש לציין שקיימת אסמכתא חשובה למסורת חז"ל לעניין קדמות הציווי של יוכ"פ כבר בהר סיני מהאמור בשמ' ל:י: "וְכַפַּר אֶתְּרֵךְ עַל-קַנְתִּי אֶתְּ אֶתְּ בִּשְׁנֵה מַדְם חֲטָאת הַפְּפָרִים אֶתְּ בִּשְׁנֵה יְכַפֵּר עֲלֵיו לְדֹרֹתֶיךָ קַדְשׁ-קַדְשִׁים הוּא לֵה". אכן, בשמ' ל' לא נזכר המועד המדויק של

נבדוק עתה את ההתאמה של שיטת חז"ל לפשט הכתובים:

א. יום ההגעה למדבר סיני: לפי מסורת חז"ל, בני ישראל הגיעו להר סיני בא' בסיוון. הדבר אינו מצוין במפורש בכתוב. בשמות (יט:א) נאמר: "בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁלִישִׁי לְצֵאת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם בַּיּוֹם הַזֶּה בָּאוּ מִדְבַּר סִינַי". רלב"ג בתחילת פירושו לפרק י"ט סבור שהמילה "בחודש" עשויה לקבל שני פירושים: "האחד על זמן אשר מחודש לחודש, כמו 'חודש ימים' (בר: יד) והשני על יום ראש החודש".

לפי הפירוש הראשון, בני ישראל הגיעו למדבר סיני בדיוק בתום שלושה חודשים ליציאת מצרים שהתרחשה בט"ו בניסן, דהיינו הגיעו להר סיני בט"ו בסיוון. לפי הפירוש השני⁵ הגיעו בני ישראל בא' בסיוון, כיוון שהמילה "חודש" מתפרשת כאן כראש חודש⁶ ולא כירח ימים.

מה האפשרות המשתלבת עם פשט הפסוקים? ניתן לומר שדווקא הפירוש הראשון עדיף כיוון שלפיו מובן מדוע התורה מזכירה את יציאת מצרים ואת הביטוי "ביום הזה", שכן אם "בחודש השלישי" כוונתו בראש חודש, מדוע היה צריך להזכיר "ביום הזה", שזאת חזרה מיותרת?⁷ ובכלל למה להזכיר את יציאת מצרים? די לומר "בחודש השלישי באו מדבר סיני", והיינו יודעים שזה בא' בסיוון.

ב. יום מתן תורה: כאמור, תאריך מתן תורה לא מצוין בתורה,⁸ והמועד המדויק נתון במחלוקת החכמים: רבי יוסי (שבת פז ע"א) סבור שהתורה ניתנה דווקא בז' בסיוון ולא בו' בסיוון, אולם פשטי המקראות אינם מחייבים כלל לומר שהתורה ניתנה באחד מהם. ניתן לפרש שמעמד הר סיני אירע ביום השלישי דווקא, לאחר ההגעה למדבר סיני (שמ' יט:טז) – ויהי ביום השלישי". ספירת העליות של משה להר יכולה לתמוך בהנחה זו). ניסיונותיו של רש"י בפרק י"ט לכוון את הפסוקים להנחה שמעמד הר סיני אירע בו' בסיוון אינם מחויבים, ונראה שהם מוכתבים על פי התוצאה הידועה מראש. הרמז היחידי בתורה ליום ו' בסיוון כיום מתן תורה מובא בשמות כד: טז: "וַיִּשְׁפֹּן כְּבוֹד-ה' עַל-הָרַ סִינַי וַיִּכְסְהוּ הָעָנָן שְׁשֶׁת יָמִים", ואלבא דשיטת רבי עקיבא הכוונה לתקופה שמיום א' בסיוון ועד ליום ו' בסיוון. אך זהו רמז ותו לא.⁹

ג. עליית משה להר סיני לאחר מעמד הר סיני: גם כאן עמדת חז"ל שאת מניין 40 הימים של שהיית משה בהר יש להתחיל בז' בסיוון אינה מחויבת. על פי שמות שם, כאמור, כבוד ה' שכן על הר סיני שישה ימים, אך זה נאמר לאחר מעמד הר סיני. אם כן, לפי הפשט רק ביום השביעי – י"ג בסיוון (לו המעמד אכן היה בו' סיוון), נקרא משה לעלות להר למשך 40 יום ו-40 לילה (שם: יח).¹⁰

ד. שלוש עליות של משה להר: דווקא בעניין זה, עמדת חז"ל שלפיה שהה משה שלוש פעמים בהר סיני, כל פעם 40 יום, נטועה היטב בפשטי המקראות אך רק מצירוף של האמור בחומש שמות ובדברים ט-י. כאמור, בחומש שמות מצוין שמה עלה רק פעמיים להר (כד: יח; לד: כח), ובפעם השנייה נכתבו הלוחות השניים. מיד לאחר חטא העגל עלה משה להר להתפלל בעד בני ישראל, אך לא מצוין בכתובים אורך התקופה. רק בדברים ט: יח נאמר שהעלייה בעקבות חטא העגל ארכה 40 יום: "וְאֶתְּנַפֵּל לְפָנֵי ה' פְּרֹאשְׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה... עַל כָּל-חַטָּאתְכֶם אֲשֶׁר חָטַאתֶם לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַקְעִיסוֹ".¹¹ אך כאמור, רק קריאת הכתוב בשמות ובדברים יחד מוכיחה שפרשנות חז"ל שהיו שלוש שהיות בהר מתיישבת עם הפשט.¹²

יום הכיפורים, אולם בויק' כה: ט, שלפי כותרת הפרק נאמר למשה בהר סיני, נזכר תאריכו המדויק של יום הכיפורים בהקשר של מצוות היובל. על קדמות הציווי של יום הכיפורים עיינו אצל רד"צ הופמן, פירוש לספר ויקרא (חלק שני), ירושלים 1963, עמ' פו-פט, קעו-קצ.

⁵ זוהי עמדת חז"ל (שבת פז ע"ב, מכילתא בחודש פ"א, רש"י ורמב"ן על אתר).

⁶ עיינו בשמו"א כ: יח: "וַיֵּאמְרוּ לוֹ הַזֹּנְתָן, מִחֹר חֹדֶשׁ הֵינּוּ מֵחַר רֹאשׁ חֹדֶשׁ, וְכֵן שֵׁם כֹּד: "וַיְהִי חֹדֶשׁ, וַיֵּשֶׁב הַפֶּלֶךְ אֶל הַלְחָם לְאָכֹל" סעודת ר"ח. הרלב"ג שם מדגים אותו עיקרון גם במילה "שבת" שיכולה להיות היום השביעי בשבוע, אך גם השבוע עצמו: "שִׁבְעַת שְׁפָחוֹת תְּמִימַת תְּהִינָה".

⁷ עיינו במאמרו של הרב יואל בן נון, "עבודת יום הכיפורים וזמני מתן תורה", מגדים ח', הוצאת תבונות, סיוון תשמ"ט וכן במאמר התגובה של מנחם בן ישר, מגדים י"א, תמוז תש"ן.

⁸ לכאורה יום מתן תורה מכוון לחג הביכורים שגם תאריכו לא צוין במפורש בתורה, אלא רק חמישים יום לאחר חג הפסח, אלא שגם מועד זה אינו מדויק והוא יכול לחול בין ה' – ז' בסיוון, תלוי באורך החודשים ניסן ואייר. יצוין כי לפי האמור בשבת פז ע"ב, יום היציאה ממצרים, ט"ו בניסן, חל ביום חמישי, ויום מתן תורה, ו' בסיוון, חל בשבת. מכאן כי יום החמישים נפל ביום שישי-ה' בסיוון, ויום ו' בסיוון היה היום ה-51 לעומר. לפי שיטה זו, יום מתן תורה אף לא היה היום ה-50 לעומר. הרש"ר הירש (לויק' כג:כא) סבור כי יום ה-50 לעומר היה יום ההכנה למתן תורה שחל למחרת. בעיה זו לא קיימת בשיטת ה"סדר עולם" שסבור שי"ד בניסן חל ביום חמישי (ולא ט"ו בניסן). בעניין זה יצוין עוד מאמרו של רב משרשיא בשם רב אידי בירושלמי ראש השנה ד, ח הנותן דעתו לכך כי בכל התמידים והמוספים של המועדים המוזכרים במדבר כה-כט, מצוין קורבן חטאת, לבד מיום הביכורים ועל כך הוא אומר: "מכיוון שקיבלתם עליכם עול תורה, מעלה אני עליכם כאילו לא חטאתם מימכם". הרי לנו רמז הקושר בין יום הביכורים ויום מתן תורה.

⁹ יש מחלוקת במסכת יומא (ד ע"א-ע"ב) מתי שכן כבוד ה' על ההר, ואת מי או מה כיסה הענן שישה ימים. רבי עקיבא סבור שכבוד ה' שכן בהר סיני והענן כיסה את ההר שישה ימים, בין ר"ח סיוון לו' בו, ואילו רבי יוסי הגלילי סבור שכבוד ה' שכן על הר סיני לאחר מתן תורה, וכי "ויכסוהו הענן" מוסב על משה. נזכור שפסוק זה בא רק בפרשת משפטים ולא בפרק י"ט הדין במעמד הר סיני. הרמב"ן (יט:ג) רואה בפסוק זה ראייה שמתן תורה היה בו' בסיוון.

¹⁰ מכאן שלעליית משה להר סיני קדמו שישה ימים של פרישה והכנה (עד י"ב בסיוון), ורק לאחר מכן, ביום השביעי (י"ג בסיוון), הוא עלה להר לעוד 34 ימים על מנת להשלים ל-40. רבי עקיבא סבור שמשה עלה להר ל-40 יום ללא פרישה מוקדמת. הן רבי עקיבא הן רבי יוסי סוברים שאת מניין 40 הימים יש למנות מו' בסיוון או ז' בסיוון ולא מי"ג בו.

¹¹ האמור בדב' י: י ("וְאֶתְּנִי עֲמֹדְתִי בְּהָר פְּיָמִים הָרְאשִׁים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה") אינו מחויב להיות מפורש על תקופה שלישית של שהייה בהר, אלא על השנייה דווקא.

¹² יצוין שאף על פי שראב"ע סבור בפירושו לפסוק א' בארוך ובקצר, ולפסוק כ"ח בארוך שאכן משה שהה בהר שלוש פעמים וירד ביום הכיפורים ובידו הלוחות השניים, הרי בדב' י: א הוא העלה אפשרות ש"היה נראה בדרך הפשט, כי משה לא נתענה כי אם שמונים יום". בפירושו לפסוק כ"ח בארוך אף הביא אפשרות זו בשם "רבים חשבו", אך הוא עצמו דחה זאת באמרו "רק דברי הקדמונים ז"ל אמת". אף

כאן המקום לציין שיש פרשנים הסבורים שמשה לא שהה בתקופה השנייה בהר סיני עצמו. לדעתם, רוב רובה של התקופה השנייה עשה משה במחנה ולא בהר. אכן, מיד לאחר חטא העגל מצוין שמשה אמר שיעלה להר (לב:ל-לא), אך אם הוא שהה בהר 40 יום, כיצד שמע העם שה' לא מתכוון לעלות עמם לא"י והוא ישלח להם רק מלאך (לג:ד)? הרי ברור שמשה סיפר להם זאת. כמו כן כיצד לקח משה את אוהלו ונטה אותו מחוץ למחנה (כחלק מתהליך הריחוק מבני ישראל בשל חטא העגל, לג:ז-י), אם באותה עת היה בהר?¹³ נזכור עוד שגם בדברים ט:יח – "ואתנפל" – לא צוין שזה היה בהר דווקא. מכאן פירש "חזקוני" (לב:יא):¹⁴ "כל אותם הארבעים יום שניים לא עלה משה אל הר סיני אלא התפלל עליהם באוהל שנטה לו מחוץ למחנה, כי איך יעלה אל הקב"ה בלא רשות".

לסיכום:

גם אם נסבור שפרשנות חז"ל שמשה שהה בהר סיני שלוש תקופות של 40 יום אפשרית מצד הפשט, הרי לא ברור ממתיה החלה תקופה זו. לכן אין הכרח לומר מצד פשט המקראות שמתן תורה היה בו' בסיוון, וכן שמשה שיבר את הלוחות בי"ז בתמוז וירד מהר סיני ובידו הלוחות השניים בי' בתשרי.¹⁵

השאלה הגדולה היא אם לחז"ל הייתה מסורת בעל פה (כגון מועד מעמד הר סיני – בו' או בז' בסיוון) שניסו להתאים לכתוב,¹⁶ או שמא רצו להעביר מסר חינוכי. למשל, שיום י' בתשרי היה ידוע מראש לסליחה וכפרה, או יום י"ז בתמוז היה ידוע מראש לפורענות. כך יש כאן ביטוי לרעיון שכל מעשה יכול להשפיע לדורות.¹⁷ שאלה נכבדה זו ראויה לדיון נפרד.

עו"ד יוסי ברכיה
עץ אפרים

אברבנאל בפירושו לפרק ל"ד מזכיר את הפרשנים שטענו שמשה שהה בהר רק פעמיים, אך הוא עצמו דוחה את שיטתם וקובע: "שכל זה עיוות הפסוקים ובלבול הסיפורים והכחשת הדברים מאמיתתם".

¹³ רש"י פירש שפסוקים אלו מוסבים לעתיד: "מיום כיפורים עד שהוקם המשכן" (לג:יא), ועיינו ברמב"ן.

¹⁴ על פי ר' יהושע בן קרחה בפרקי רבי אליעזר, פרק מו. דעה זו מופיעה גם בתנא דבי אליהו ב, ד ואצל הרמב"ן לשמ' לג:ו. בדב' ט:יח אף מבאר "חזקוני" את "כראשונה": "לא קאי הוא א'ואתנפל", שהרי עדיין לא ביקש רחמים על העגל, אלא קאי א'ארבעים יום וארבעים לילה'. כלומר: עמדתי בהר ארבעים יום וארבעים לילה בלא אכילה ושתיה כמו שעשיתי פעם ראשונה... ובארבעים יום הללו לא עלה בהר אלא נתפלל באוהל שנטה לו מחוץ למחנה". וראו רש"י הירש (שמ' לג:א-ט).

¹⁵ לפי הפשט שהצענו במאמר זה, שבני ישראל באו להר סיני בט"ו בסיוון, מתן תורה היה כעבור שלושה ימים בלבד, ומשה עלה להר כעבור שבעה ימים ממתן תורה, הרי הוא ירד בכ"ח תשרי ולא בי' בו.

¹⁶ כדרכם אין-ספור פעמים בתלמודים ובמדרשים להסמיך הלכות הידועות להם כתורה שבעל פה על הכתוב.

¹⁷ למשל יום תשעה באב שנקבע ל"יום בכייה לדורות" בשל בכיים של בני ישראל לאחר חזרת המרגלים (במד' יא:א), שעל פי מסורת חז"ל אירע אף הוא בתשעה באב (סדר עולם פרק ח). גם קביעה זו אינה מחויבת בוודאות מפשט הכתובים. בעניין שיטת חז"ל לזהות אישים עלומי שם מתקופות שונות כדי להבליט את רעיון השכר או העונש, אם לא בזמנו הרי בתקופות מאוחרות, יעויין יצחק היינמן, דרכי האגדה, תש"י, עמוד 27, וכן נחמה לייבוז'ין, עיונים בספר במדבר, תשנ"ו עמודים 98-94.